
Razgovor s Józefom Niewiadomskim*

PETRUŠIĆ: Zahvaljujem Vam na poklonjenom vremenu koje ste izdvojili za ovaj razgovor u povodu znanstvenog simpozija što ga organizira KBF Sveučilišta u Splitu, a čija je tema *Antropološka i religiozna dimenzija žrtve*. Žrtve su najčešće plod nečijeg nasilnog djelovanja. Vi ste na ovom simpoziju predstavnik innsbruške teološke škole koja je iznjedrila *dramatsku teologiju*, koja se bavi problematikom nasilja, i to onim nasiljem koje se nalazi na biblijskim stranicama, a često je pripisano i samom Bogu. Možete li nam, za početak, ukratko podcrtati glavne ideje i uvide dramatske teologije kad je u pitanju nasilje prikazano na biblijskim stranicama?

NIEWIADOMSKI: Kao prvo, istaknuo bih razliku između tradicionalne i dramatske teologije. Tradicionalna je teologija uglavnom utemeljena na filozofiji i na konceptu istina koje su poprilično statične. Dramatska teologija vidi povijest kao nesvodivu na jedan jednoznačan pojam, te promatra povijest u njezinim dramatičnim trenutcima i razdobljima. To znači da se iza biblijske objave uvijek nalazi proces samoobjave Boga, i ljudi razumiju tu objavu iz različitih kutova, iz različitih uloga i uvijek drukčije situacije. I ne možemo svesti različite situacije na samo jednu sliku. To je razlog zašto dramatska teologija ozbiljno uzima kritiku religije i kritiku objave, kao biblijski proroci koji kritiziraju slike o Bogu koje su pristune u izrelskom narodu. Oni ne kritiziraju ljude zato što nisu pobožni. Ljudi su uvijek dovoljno pobožni, ali imaju različite slike o Bogu, različite slike o odnosu Boga i ljudi, kao i o odnosu ljudi međusobno. Dramatska teologija ozbiljno uzima kritiku religije i najvažnija teza jest pitanje odnosa između žrtvovanja i nasilja. Žrtvovanje je veoma važan pojam, o kojem često govorimo u pozitivnom svjetlu. A tradicija nije vidjela nasilje koje se uvijek događa pri žrtvovanju. Dramatsku teologiju zanima poveznica između

* J. Niewiadomski profesor je dogmatske teologije na Institutu za sustavnu teologiju Katoličkog fakulteta Sveučilišta u Innsbrucku.

nasilja i žrtvovanja, kao i najvažnije pitanje: ima li nasilja u Bogu, je li Bog nasilan? Dramatska teologija, kojoj je začetnik R. Schwager, radi na temelju teorije R. Girarda, kog je *Le Mond* prozvaao prvim radikalnim ateističkim teoretičarom religije jer je pokušao pokazati da je religija samo društveni mehanizam koji je vrlo važan za ophođenje s nasiljem u društvu. Ne treba nam nekakav Bog. Objasnio je da je slika Boga samo rezultat projekcije ljudi (onoga *mysterium tremendum*), što znači da je sve međuljudsko nasilje projicirano na sliku Boga. Tada, točnije, pomoću tog mehanizma, ljudi zadobiju mir od Boga. To je, dakle, mehanizam i R. Schwager je s tom tezom započeo čitati Stari i Novi zavjet, i otkrio je da je nasilje najvažnija tema biblijskih tekstova. Njegova prva knjiga (*Brauchen wir einen Sündenbock?*) razvija teoriju kako biblijska objava funkcionira na dramatičan način, od pojma nasilnog Boga dolazi do reinterpretiranja slike Boga kao nenasilnog, koji je ljubav i samo ljubav. Onda imamo antropološki problem jer smo, kao ljudi, vezani na mišljenje da nasilje i ljubav idu skupa. Većina ljudi će reći kako je, ako se volimo i imamo neke frustracije i nesporazume, otvoreni nasilni konflikt izraz ljubavi na najvišem stupnju. Nasilje je uvijek povezano s ljubavlju. A kako mi razumijemo ljubav bez nasilja? Mislim da je jedini način da se ljubav vidi bez nasilja onaj kroz Trojstvo koje je kršćanski pojam Boga, i upravo je taj pojam Boga radikalna kritika svake slike svetoga i svake slike ljubavi zbog nasilja koje s njima povezujemo.

PETRUŠIĆ: Dramatska teologija također stavlja velik naglasak na ljudsku slobodu jer promatra ljude kao slobodne djelatnike u drami spasenja. Kao slobodni djelatnici, ljudi mogu donekle usmjeriti objavu, mogu utjecati na ishod i tijekom povijesnih događanja. To se vjerovatno dogodilo i s križem, koji je posljedica ljudske slobode, a ne toliko Božjeg plana i njegove volje? Schwager čak govori o pet činova drame spasenja, koja u sebi uključuje dakako i križ. Možete li nam ukratko približiti tih pet činova?

NIEWIADOMSKI: Slično je kao u logici drame kao literarnog teksta, što znači da je ista situacija ili pak istina

drukčije promatrana s različitih pozicija ili uloga u povijesti. Schwager je razvio pet činova povijesti spasenja koji nisu svedivi jedni na druge. Primjerice, Hegel je cjelokupnu povijest sveo na jedan pojam. No, prvi čin ove drame spasenja ponuda je bezuvjetne božanske ljubavi. To uspoređujem s teologijom i filozofijom dara. Ja vam dajem nešto bez ikakvog očekivanja od vas. Samo morate prihvatiti dar. Bog nudi sebe jer je Bog i jer je njegova ljubav bezuvjetna. I to je veoma dobra početna točka. Ali, drugo je pitanje što se dogodilo s tim darom. Inače kažemo kako rado primamo darove i kako ih nikad nije dovoljno. Međutim, to i nije istina. Bezuvjetna ljubav je najkompliciraniji dar koji možemo prihvatiti. Ljudi ne žele bezuvjetnu ljubav. Ja želim da me poštuju i vole jer sam dobar, lijep, pametan... Ta je, dakle, ponuda prvi čin drame. Schwager je jedan od rijetkih teologa, barem s njemačkoga govornog područja, koji je pokazao da je to jedan veoma važan, ali samo prvi čin. Drugi čin je odbacivanje. U povijesnom smislu to znači da Isus nije bio odbačen samo od strane svojih suvremenika nego je, u okvirima antropološke teorije, rekao bih, bezuvjetna ljubav uvijek odbačena jer je vrlo teško prihvatiti činjenicu da me netko voli bezuvjetno. Dakle, odbacivanje, u antropološkom vidu, ali i odbacivanje u povijesnom pogledu drugi je čin, što znači da ljudi nisu voljni ili čak da nisu sposobni prihvatiti bezuvjetnu ljubav i bezuvjetno praštanje. I što to znači? Imamo u biblijskoj tradiciji dvije predaje Isusova propovijedanja. U jednoj Isus propovijeda ljubav Božju, a u drugoj propovijeda osudu. A propovijedanje osude je veoma grubo. Što to znači? Schwager vidi da u tradiciji Starog zavjeta ima tekstova koji kažu da Bog ne osuđuje u aktivnom smislu, nego je tolerantan. Bog je tolerantan. Dopušta nam u danoj situaciji da sami izaberemo ono što želimo. Ako odbacujemo mogućnost ljubavi, ostajemo bez nje. Drugi čin je osuda koja je samoosuda. To je otkrivanje situacije u kojoj ljudi žive bez ljubavi. Ako vam se ne sviđa da budete ljubljani, to je zbog vaše grijehom obilježene situacije. I to je drugi čin drame. Treći čin je nova situacija. Prem Starom zavjetu, osuda kao samoosuda znači da su ljudi izgubljeni u svojim grješnim situacijama. Schwager to interpretira u tradiciji R. Girarda. Ljudi svoje probleme i

nesređene odnose projiciraju na žrtvenog jarca tako da nema samoosuđivanja, budući da osuđuju žrtvenog jarca. U tradiciji K. Bartha Isus je sudac jer je predvidio osudu, ali je na križu bio sam osuđen. Pogledajte Matejevo Evanđelje, nadasve dvadeset i peto poglavlje, gdje se nalaze slike posljednjeg suda, slika o razlučivanju ovaca od jaraca, gdje je Isus postavio veliku razliku između desne i lijeve strane, odnosno između ovaca i jaraca. Za dramatsku teologiju je veoma važno da je ta slika posljednjeg suda predana prije križa. I najvažnije pitanje jest što je križ promijenio u toj situaciji posljednjeg suda. Isus je osuđen na križu, što znači da se on poistovjetio sa žrtvama. "Što god učiniste jednomu od ove moje najmanje braće, meni učiniste." (Mt 25,40) Isus se poistovjetio sa žrtvama. Zbog toga je on žrtva koja se poistovjetila sa svakom žrtvom. Počinitelji su drugi. To znači da je križ promijenio situaciju u ovoj slici posljednjeg suda. Najvažnija podjela nije na ovce i jarce, na dobre i loše, nego podjela na počinitelje i žrtve. Mi smo počinitelji u odnosu prema Isusu, ali smo uvijek i žrtve. I Isus se poistovjetio s nama kao žrtvama. Tako nam je omogućio da promijenimo situaciju, da se vidimo kao žrtve, a ne kao počinitelji. I za mene je to glavno rješenje kršćanske poruke spasenja. Isus se poistovjetio sa mnom koji sam žrtva svojih grijeha da promijeni moju sudbinu kao počinitelja. Četvrti čin je Isusovo uskrsnuće, što je vrlo važan čin iz teološkoga kuta gledanja, jer, ako pogledamo parabole o vinogradarima ubojicama (usp. Mt 21,33–42) koji su ubili Sina, kraj je takav da Otac ubija zle vinogradare i vinograd daje drugima. Uskrsnuće je upravo obratno tome kraju. Bog Otac uskrisio je Sina koji se onda pojavljuje s porukom mira, slobode i opraštanja. Rješenje četvrtog čina su *uskrsne oči* kojima možemo vidjeti razliku u grješnoj situaciji, što nam omogućuje da uočimo počinitelje. Međutim, ne vidimo počinitelje kao počinitelje. *Uskrsnim očima* vidimo sve ljude ne kao zločeste počinitelje, nego kao žrtve. O tome govori i stara kršćanska tradicija o *felix culpa*, što znači da *uskrsnim očima* možemo vidjeti svakog počinitelja, svaki zao čin kao mogućnost preobrazbe. Peti čin je prisutnost Duha Svetoga. A Duh Sveti je *Paraklet*, advokat, odvjetnik žrtve. Girard to stavlja u središte. Sotona je tužitelj i mimetička

zaraza, a Duh Sveti je odvjjetnik žrtve i on nam omogućuje da ponovno čitamo povijest, ne iz perspektive počinitelja koji se predstavljaju kao pobjednici, nego iz perspektive žrtve koja je spašena. Stoga se radi o tome u kojoj se ulozi nalazimo, ovisno o situaciji u kojoj se nalazimo. Slično kao u postmodernoj, moramo pronaći gdje smo sada u ovoj situaciji. I kršćanska je duhovnost upravo pronalaženje najbolje uloge u povijesti.

PETRUŠIĆ: Je li moguće ideje i uvide dramatske teologije primijeniti na čitanje suvremenih društvenih i crkvenih gibanja, ili je ona ograničena samo na arhaično razdoblje povijesti? I, da se malo usmjerimo prema suvremenosti, gdje su žrtve danas i tko je počinitelj koji čini nekoga žrtvom?

NIEWIADOMSKI: Da. Svakako da mimetičku teoriju možemo primijeniti u analiziranju suvremene civilizacije. Jean Piere di Pui, filozof u Stanfordu i Parizu, analizira suvremeno društvo, monetarni sustav, kapitalizam iz perspektive mimetičke želje koja je autoregulator, koja regulira samu sebe i proizvodi mnoge žrtve koje nisu vidljive. Situacija je poprilično slična kao u arhaičnim vremenima. Mi ne vidimo žrtve koje proizvodimo. Racionalnost sustava ne dopušta nam da ih nazivamo žrtvama. One su prije kolateralna šteta. Gdje su žrtve danas? Važno pitanje u teologiji jest da smo u 19. i 20. stoljeću vrlo senzibilizirani za velike žrtve i žrtve su u središtu našeg interesa, i to je dobro, ali u istom vremenu, zbog te prisutnosti žrtava koje smo sami tako prozvali, ne vidimo istinske žrtve. U kršćanstvu imamo razlučivanje duhova, ali je i dalje pitanje kako razlučiti žrtve. Tko je istinska, prava žrtva? Žrtve su ljudi koji nemaju mogućnost govorenja, koji ne mogu izreći svoju pravu situaciju. Žrtve su uglavnom bez mogućnosti govora. Mislim da nam mimetička teorija omogućuje da gledamo na žrtve koje su inače nevidljive. Čini nas osjetljivijima. Ne možemo izaći izvan sustava kao takvog. Uvijek smo unutra. Uvijek smo u drami.

PETRUŠIĆ: Mimetička teorija kaže da je prvo kolektiv učinio od nekog pojedinca žrtvu, a poslije bi ga proglasili bogom, primjerice, Dioniza. Danas se događa ponešto drukčija situacija. Istinske žrtve su nevidljive, ali zato postoji mnoštvo

vidljivih žrtava koje su prisutne u javnosti i koje su žrtve zbog toga što su ili tko su. Primjerice, homoseksualci koji sebe proglašavaju žrtvom samo zato što su to što jesu, a ne zato što ih društvo čini žrtvama. Taj je proces poznat pod pojmom viktimizacije, stvaranja žrtve. Je li mimetička teorija primjenjiva i na takve slučajeve?

NIEWIADOMSKI: Mimetička teorija omogućuje da se osvijetli uloga autsajdera, onih koji su na rubu društva. Koja je uloga autsajdera? Netko je autsajder zbog tjelesnog izgleda, ponašanja, identiteta... U tradicionalnom pogledu, autsajder je netko tko egzistira na rubu društva. U tradicionalnom smo kršćanskom moralu često poistovjećivali autsajdere s grijehom, s grješnicima. Pogledamo li Stari zavjet, to je ista stvar. Imamo žrtve na oltarima i imamo žrtvu kao autsajdera u društvu. Ljude koji su bolesni, koji se drukčije ponašaju, koji su homoseksualci i koje radi toga moramo ubiti. To je žrtveni sustav. Isus integrira autsajdere. Misija Isusova, a onda smo opet na prvom činu drame, jest bezuvjetna ljubav. A što je to bezuvjetna ljubav? Ona znači da drugog volim onakvog kakav on jest. Nema uvjeta koji se postavlja ljubavi. To znači da autsajder mora biti integriran. Bog je savršen. Kod Mateja stoji da moramo biti savršeni poput Oca (usp. Mt 5,48), a zašto je Otac savršen? Zato što je dobronam i prema dobrima i prema zlima (usp. Lk 6,35). To znači da voli sve. Mogli bismo reći da je to liberalan pristup. Da i ne. Liberalan je način, ali Isus nije došao dobrima, nego lošima, zlima, autsajderima, i intergirao ih, što znači da i mi to moramo činiti i suočavati se s problemima koje mi imamo, a ne autsajderi. I to je problem koji dramatska teologija dodiruje, s kojim se bavi. Isus nije uspio jer je društvo od njega napravilo autsajdera. On je bio autsajder u svoje vrijeme, i sada nam se postavlja pitanje što je to euharistija? Euharistija je slavlje Onoga kog smo učinili autsajderom, kog smo postavili izvan, i kog smo vratili u središte. Mi nismo društvo u tradicionalnom, arhaičnom smislu kao zajednica protiv žrtve koja je izvan. Žrtva je u sredini, što znači da je autsajder u središtu i da smo mi okolo, ispovijedamo da smo ga maknuli u stranu, izvan. To znači da je euharistija sakrament ponovnog okupljanja, sjedinjenja,

izmirenja koje nije temeljeno na isključivanju. Što znači kad mi nekoga isključimo iz euharistije? Iz mogeg gledišta, isključivati ljude zbog naravnih nedostataka, usput, ne volim rasprave o naravnom pravu, jer je i narav konstituirana u društvu. Ako isključimo ljude, to je vrlo problematičan način identiteta. Što je normalno? Iz kršćanskog gledišta, kako ga ja vidim, misija kršćanstva mora biti uključivanje i integracija, a ne isključivanje.

PETRUŠIĆ: Na tragu ovoga posljednjeg što ste spomenuli, zanima me Crkva kao sustav, kao institucija koja ima moć isključiti čovjeka. Je li podložna kritici mimetičke teorije?

NIEWIADOMSKI: To je vrlo težak problem. Crkva je dugo vremena bila veoma važan čimbenik (često i jedini) u socijalizaciji. Crkva je kao institucija bila odgovorna za pravo i red. Od toga vremena, nakon sekularizacije, država je, sa svojom racionalnošću i autonomijom, preuzela tu brigu o pravu i redu, i mi danas moramo odgovoriti na pitanje o ulozi Crkve u društvu. Je li uloga Crkve da bude organizacija poput države ili da bude instrument senzibiliziranja i uočavanja žrtava koje su posljedica socijalizacije, države, tržišta...? Nakon Drugoga vatikanskog sabora vrlo je jaka bila tradicija da je uloga Crkve senzibilnost za žrtve, bile to žrtve politike, ekonomije ili kojeg drugog sustava. To je bilo u redu, ali se i danas susrećemo s istim pitanjima. Crkva kao institucija mora imati i službu upravljanja, hijerarhiju. No, što to znači služba upravljanja, hijerarhija? Upravljanje kroz isključivanje ili kroz integraciju i služenje? Po mojem mišljenju, nismo još pronašli pravi model upravljanja u Crkvi. Katolicizam gledam kao vrt koji je vrlo pluralističan, vrt u kojem ima različitih biljaka, različitih cvjetova, stabala, ali vrt u kojem ima i kukolja, parazita... Sve je katoličko i katoličko je sve. To je poprilično sinkretistično. Danas imamo situaciju u kojoj postoji zavodljivost da kažemo kako je katoličko samo ovo, a ne drugo, što znači isključivanje.

PETRUŠIĆ: Ovo je možda malo problematično pitanje, ali postoji li mogućnost da Crkva postane ideološki sustav?

NIEWIADOMSKI: Oduvijek postoji mogućnost ili zavodljivost da Crkva postane ideološki sustav. U 19. je stoljeću slika Crkve bila zatvoreno savršeno društvo. To je bila ideologija. Ivan XXIII. želio je, nasuprot toj slici, jedno poglavlje u *Lumen gentium*, a to je poglavlje br. 7, gdje je iznesen eshatološki koncept Crkve, što znači da Crkva uvijek živi u povijesti, da je dio povijesti i da je time i dio povijesnih grješaka. Tako je uvijek. Girard je rekao da je vrlo teško reći, iz našeg pogleda u prošlost, kako bismo, da smo živjeli u Isusovo vrijeme, ili u vrijeme naših očeva, uvidjeli pogrješke toga vremena. Mi sada živimo u povijesti, što znači da smo dio pogrješke našeg vremena i da ne znamo koje su tragedije našeg vremena.

PETRUŠIĆ: Znači li to kako su nam uvijek potrebne *uskrsne oči* da sagledamo sustav izvana?

NIEWIADOMSKI: Da, ali ovo nije stabilna situacija. Te *uskrsne oči* i dar Duha Svetoga nije dar koji mogu zatvoriti, spremiti u ormar i uzeti ga kada god to poželim. Ne, dar je milost i moram biti senzibiliziran i uvijek gledati i tragati za njim.

PETRUŠIĆ: Je li moguće da nas taj pogled na žrtvu izbaci izvan sustava u kojem jesmo tako da ga možemo kritizirati i uočiti njegove pogrješke sada i ovdje? Je li uopće moguće iskoračiti izvan sustava?

NIEWIADOMSKI: Mi ne možemo zbilja biti izvan sustava. Uvijek smo u sustavu. Ujedno smo grješnici, što znači da je naše mišljenje uvijek vezano uz konkretno stajalište, i iz tog stajališta, budući smo na konkretnom mjestu, trudimo se pronaći rješenje, ali smo uvijek u drami. Najvažnija rečenica kod Girarda je da nema neutralnog mjesta, neutralne uloge u svijetu. Pilat je bio izvan drame, barem je on tako mislio. Hegel je držao da je izvan drame. Bog je uvijek u predstavi.

PETRUŠIĆ: Kako onda u ovakvoj teoriji i modelu razumjeti i shvatiti transcendenciju?

NIEWIADOMSKI: Transcendencija za mene znači da nema zbiljski zatvorenih sustava. Ona označava otvorenost. Arhaične su religije, kao i poganstvo, uvijek zatvorene, ciklične. Filozofija teži toj zatvorenosti sustava. I to je razlog zašto teologija, iako utemeljena na filozofiji, nije filozofija. Religija se temelji na transcendenciji. Moramo stoga držati oči otvorene i pozorne na pukotinu. Postoji pukotina, što znači da nema sustava koji je potpuno zatvoren. Transcendencija je otvorenost, otvaranje. U kršćanskom shvaćanju, a i Girard bi se složio, transcendencija ima veze s ljubavlju, s pravom ljubavlju, onom bezuvjetnom.

PETRUŠIĆ: Profesore Niewiadomski, srdačno Vam zahvaljujem na ovom razgovoru u kojem smo se dotakli nekih nadasve zanimljivih tema koje bi trebale češće biti sadržaj teoloških rasprava, pogotovo u hrvatskom kontekstu. Nadam se da Vam je ovaj simpozij bio i inspiracija i poticaj da i dalje razvijate dramatsku teologiju, pogled na nasilje, kako ono arhaično, tako i suvremeno, na daljnje uočavanje žrtava, a svima nama da naš odnos mijenjamo onako kako to od nas zahtijeva Isus.

Razgovor vodio: *Bruno Petrušić*